Brwydr Waterloo

1. Brwydyr Waterloo
2. Rhyfeloedd Napoleonig
3. Dug Wellington
4. Napoleon Bonaparte
5. Goriadau Corunna
6. 23ain Troedfilwyr
7. Syr Henry Walton Ellis
8. Jenny Jones
9. Yr Eryr
10. Ffeithiau anghyffredin

Brwydr Waterloo

Digwyddodd Brwydr Waterloo yn 1815. Brwydr olaf y rhyfeloedd Napoleonig ydoedd. Roedd Napoleon Bonaparte, yr ymerawdwr Ffrengig a orchfygwyd, wedi dianc o ynys Elba, lle cafodd ei alltudio (ei anfon i ffwrdd) ar ôl rhyfel aflwyddiannus gyda Rwsia. Fodd bynnag, roedd yn benderfynol o ail-goncro Ewrop.

Yn anffodus iddo fo, roedd ei elynion Ewropeaidd yn fwy o faint hefo'i gilydd na fo—felly roedd o yn bwriadu ymosod arnyn nhw cyn iddyn nhw allu ymuno hefo'i gilydd.

Gorymdeithiodd milwyr Napoleon i Wlad Belg, ac mi aeth y Prydeinwyr, dan arweiniad Dug Wellington, i gwrdd â byddin Ffrainc. Hyd yn oed gyda dyfodiad cynghreiriaid o'r Iseldiroedd a'r Almaen dim ond 68,000 o ddynion oedd gan y Prydeinwyr yn erbyn 72,000 o Ffrainc. Roedd gan y Ffrancwyr ddwywaith cymaint o ganonau hefyd.

Llwyddodd y Prydeinwyr i ddal i fynd yn erbyn y Ffrancwyr nes i'r fyddin Prwsiaidd o 50,000 o ddynion gyrraedd yn amserol.

Napoleon

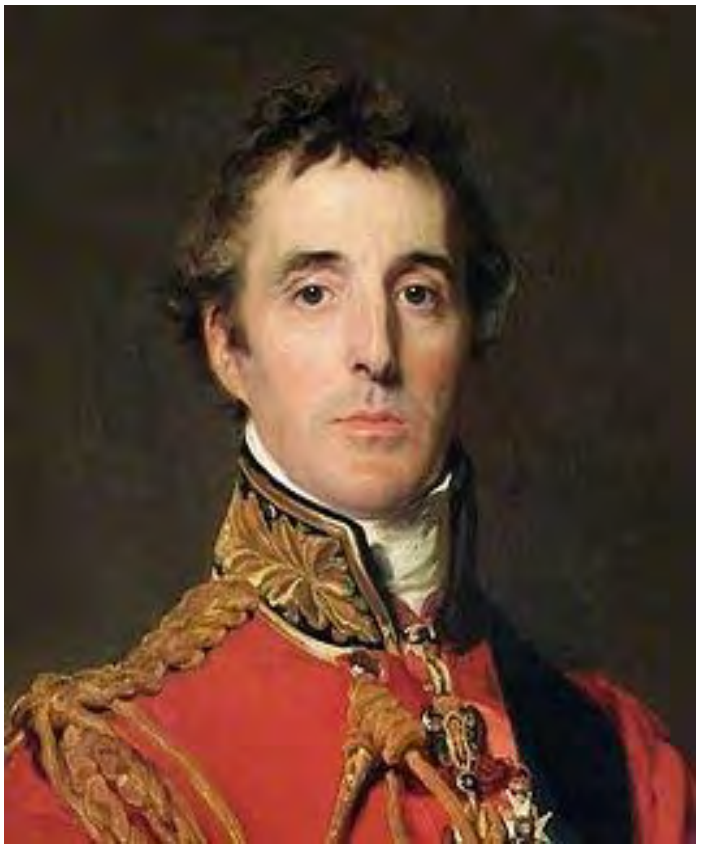

Wellington

Waterloo

Ceisiodd byddin Napoleon wahanu milwyr Wellington oddi wrth eu cynghreiriaid Prwsiaidd, a gorfodwyd byddin Wellington i encilio i'r dde o dref Waterloo. Ar 18 Mehefin 1815, ymosododd byddin Ffrenig Napoleon. Ar y dechrau roedd yn ymddangos bod y Ffrancwyr yn ennill, ond daliodd Wellington ei dir a phan gyrhaeddodd lluoedd Prwsia i helpu, fe wnaethant drechu'r Ffrancwyr.

Roedd Napoleon wedi colli'r frwydr.

Fe'i hanfonwyd i alltudiaeth am yr eildro, y tro hwn i St Helena, ynys bell yn Ne'r Iwerydd.

Lladdwyd neu anafwyd 25,000 o filwyr Ffrainc yn y Frwydr o gymharu â 17,000 o ochr y cynghreiriaid.

"Wellington at Waterloo" gan Robert Alexander Hillingford, 1815 (c).
Delwedd trwy garedigrwydd Amgueddfa'r Fyddin Genedlaethol, Llundain

Napoleonic Wars

Cyfres o ryfeloedd ar ddiwedd y 18fed ganrif a dechrau'r 19eg ganrif oedd Rhyfeloedd Napoleon. Mae rhai haneswyr yn eu galw y "Rhyfel Byd Cyntaf" oherwydd iddo gael ei ymladd mewn gwahanol rannau o'r byd. Rhyfeloedd oeddent rhwng Ffrainc (dan arweiniad Napoleon Bonaparte) a gwledydd Ewropeaidd eraill.

Yn 1796, cafodd Napoleon arweinyddiaeth byddin Ffrainc mewn gwrthdaro â'r Eidal. Dair blynedd yn ddiweddarach, roedd yn rheoli Ffrainc!

Dros y deng mlynedd nesaf arweiniodd Ffrainc mewn sawl rhyfel ac aeth a fo tuag at rheoli'r rhan fwyaf o Ewrop.

Fodd bynnag, daeth ei ymgais i oresgyn Prydain i ben pan gollodd ei lynges i Lyngesydd Horatio Nelson, llynges Prydain, ym Mrwydr Trafalgar. Fodd bynnag, parhaodd y Rhyfeloedd Napoleoneg am ddeng mlynedd arall ar ôl Trafalgar. Gelwir byddin Ffrainc y Fyddin Fawr neu'r "Grande Armée" yn cynnwys cannoedd o filoedd o filwyr.

Napoleon

Nelson

Rhyfeloedd Napoleoneg

"The Great Battle of Salamanca"

Gorffennaf 1812

Torlun pren wedi ei liwio, cyhoeddwyd gan J Pitts, Medi 1812.

Delwedd trwy garedigrwydd Amgueddfa'r Fyddin Genedlaethol, Llundain

Hefyd gyda'r Chwyldro Diwydiannol, roedd modd cynhyrchu arfau ar gyfer ei fagnelau, ei droedfilwyr a'i filwyr ceffyl. Trechodd Napoleon Prwsia ym 1806 a gwthio tuag at ffin Rwsia.

Yn y cyfamser parhaodd Portiwgal i fasnachu â Phrydain gan eu bod yn gynghreiriaid tymor hir.

Ymosododd y Ffrancwyr a'u cynghreiriaid Sbaenaidd ar Bortiwgal ym 1807 gan orfodi teulu brenhinol Portiwgal i ffoi i Frasil. Roedd gan Sbaen rai problemau eu hunain felly penderfynodd Napoleon oresgyn Sbaen a gosod ei frawd Joseph ar yr orsedd. Roedd hyn yn bwynt troi i Napoleon gan y byddai'r Sbaenwyr yn ymladd am flynyddoedd drwy ddefnyddio rhyfela gorila. Glaniodd y Prydeinwyr ym Mhortiwgal lle ymunodd y ddwy wlad â gwrthryfelwyr Sbaen yn erbyn y Ffrancwyr gan ddechrau'r Rhyfel Penrhyn a fyddai'n para am chwe blynedd.

Dug Wellington

Roedd Arthur Wellesley, a elwid yn ddiweddarach yn Ddug Wellington, yn filwr a gwleidydd enwog o Brydain.

Cododd i enwogrwydd yn 1815, pan arweiniodd byddin Prydain ym Mrwydr Waterloo a threchu byddin Napoleon yn Ffrainc gyda chymorth cynghreiriaid Prwsia.

Hefyd rhoddodd ei enw i esgidiau glaw—"Wellingtons"!

Ganwyd Arthur Wellesley i deulu cyfoethog ym 1769, yn Nulyn. Aeth i'r ysgol yng Ngholeg Eton, ac ymunodd â'r fyddin ym 1787.

Roedd Wellington yn swyddog byddin llym iawn ac nid oedd ganddo lawer o barch at y milwyr tlotach a orchmynnodd. Roedd yn hysbys iddo gyfeirio at ei filwyr fel "Llysnafedd y Ddaear" (Scum of the earth)! Fodd bynnag, roedd yn gofalu am les ei ddynion ac yn eu tro fe ddangoson nhw deyrngarwch ac edmygedd iddo.

Wellington

Rhoddwyd enw Wellington i esgidiau glaw Wellington, ar ôl yr esgidiau arbennig a wisgodd ym Mrwydr Waterloo.

Dug Wellington

Daeth Wellington yn Aelod Seneddol (AS), ond ar ôl cyfnod byr fe wasanaethodd fel cadlywydd lluoedd Prydain, Portiwgaleg a Sbaen yn y Rhyfel Penrhyn (1808-1814). Ar ôl sawl buddugoliaeth, llwyddodd byddin Wellington i beri i fyddinoedd Ffrainc dynnu allan o Sbaen a Phortiwgal.

Ymatalodd Napoleon ym 1814 a daeth Wellington yn ôl i Loegr a gwnaed ef yn Ddug Wellington.

Yn 1815, ymladdodd y Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig o dan ei arweinyddiaeth yn Waterloo pan drechwyd y Ffrancwyr.

Yn 1828, daeth Wellington yn Brif Weinidog - swydd a ddaliodd am ddwy flynedd. Ar y pryd cafodd Wellington y llysenw 'Dug Haearn' oherwydd ei ddull caled a chadarn.

Mae rhingyll o'r Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig yn rhan o gerflun Dug Wellington ar Gornel Hyde Park yn Llundain.

Copenhagen oedd enw ceffyl Wellington ym Mrwydr Waterloo.

Dug Wellington

Bu farw Dug Wellington ar 14 Medi 1852, yn 83 oed, yng Nghastell Walmer yng Nghaint. Mae wedi ei gladdu yn Eglwys Gadeiriol Sant Paul wrth ymyl Llyngesydd Nelson.

Er nad oedd Wellington yn hoffi teithio ar drên, aethpwyd â'i gorff o Gaint i Lundain ar y trên ar gyfer ei angladd gwladol. Roedd cymaint o bobl eisiau mynychu ei angladd fel nad oedd prin le i sefyll. Cyhoeddodd y Frenhines Victoria ef: "Y dyn mwyaf GWYCH a gynhyrchodd y wlad hon erioed."

Angladd Dug Wellington

Napoleon Bonaparte

Roedd Napoleon Bonaparte (1769-1821) yn bennaeth milwrol Ffrengig, a orchfygodd lawer o Ewrop. Fe'i ganwyd yn Corsica, Ffrainc, ym 1790 ac aeth i academi filwrol ym Mharis. Cododd yn gyflym trwy rengoedd y fyddin. Yn 1799 arweiniodd gynllwyn llwyddiannus i ddymchwel y llywodraeth a daeth yn arweinydd newydd Ffrainc.

Ymladdodd Napoleon lawer o ryfeloedd â gwledydd eraill ac ym 1804 coronodd ei hun yn Ymerawdwr Ffrainc.

Yn fuan roedd y rhan fwyaf o Orllewin Ewrop (ac eithrio Prydain) yn rhan o'i ymerodraeth. Fodd bynnag, yn dilyn goresgyniad aflwyddiannus yn Rwsia ym 1812, cafodd ei alltudio (ei anfon i ffwrdd) gan ei elynion Ewropeaidd i ynys ger yr Eidal. Dihangodd a dychwelodd i rym eto, ond cafodd ei drechu ym Mrwydr Waterloo gan ei gystadleuwyr Ewropeaidd ym 1815. Cafodd ei alltudio eto i ynys bell, Saint Helena, yn Ne'r Iwerydd lle bu farw 6 mlynedd yn ddiweddarach yn 51 oed .

Paentiad dyfrlliw
Gan Denis Dighton, 1815.
©National Army Museum

Napoleon Bonaparte

Y Frwydr

Oherwydd glaw trwm a oedd wedi cwympo trwy'r nos penderfynodd Napoleon ohirio ei ymosodiad mawr nes bod y ddaear wedi sychu. Ei symudiad cyntaf oedd lansio ymosodiad ar fferm Hougoumont a chychwynnodd y frwydr trwy danio ei ganonau.

Aeth 5,000 o filwyr Ffrainc i'r fferm, yn fwy na'r 1,500 o filwyr Prydeinig a oedd yno. Parhaodd yr ymosodiadau yn Hougoumont trwy'r dydd. Am 12.30pm, fe wnaethant dorri'r gatiau ar agor ond caeodd y Prydeinwyr hwy yn gyflym eto, gan ddal 40 o filwyr Ffrainc y tu mewn. Lladdon nhw i gyd blaw un - drymiwr - bachgen 11 oed.

Gyda rhan fawr o fyddin Wellington yn amddiffyn Hougoumont, manteisiodd Napoleon ar y cyfle i ymosod ar fwy o'i filwyr. Roedd yn edrych fel bod buddugoliaeth bellach o fewn gafael Napoleon. Pe bai'n cymryd y fferm arall, La Haye Sainte, fe allai ymosod ar weddill y milwyr Prydeinig yn agos iawn.

Hougoumont

Ond tua 1pm, wrth edrych trwy ei delesgop, gwelodd Napoleon rywbeth ar y gorwel ac anfonodd griw o filwyr ceffylau i ymchwilio. Y Prwsiaid oedd wedi dod i helpu Wellington a'i filwyr, ond roedden nhw'n dal i fod yn bell i ffwrdd.

Gyda dynion Napoleon yn symud ymlaen tuag at y Prydeinwyr, roedd yn rhaid i Wellington wneud rhywbeth - fe anfonodd warchodwyr ceffylau Prydain i wefru ar y Ffrancwyr.

Roedd Wellington yn gallu clywed y tân canon yn y pellter - roedd yn gwybod bod y Prwsiaid yn gwneud yr hyn a allen nhw i'w helpu.

.

Napoleon Bonaparte

Ar yr un pryd dechreuodd y Prwsiaid gyrraedd. Ymunodd y lluoedd ac ymosod ar y Ffrancwyr. Gyda dynion Napoleon yn symud ymlaen tuag at y Prydeinwyr, roedd yn rhaid i Wellington wneud rhywbeth - fe anfonodd warchodwyr ceffylau Prydain i wefru ar y Ffrancwyr. Daeth milwyr ceffyl Napoleon wyneb yn wyneb â'r Prwsiaid, a oedd wedi dod i helpu Wellington

Ni chymerodd hir i'r Prwsiaid eu trechu a chymryd drosodd y tir uchel i'r gogledd-ddwyrain o'r pentref. Arweiniodd hyn at Napoleon yn anfon mwy o filwyr drosodd i geisio ennill y tir uchel yn ôl - gan olygu bod byddin Ffrainc wedi'i rhannu. Roedd Wellington yn gallu clywed y tân canon yn y pellter - roedd yn gwybod bod y Prwsiaid yn gwneud yr hyn a allan nhw i'w helpu. Roedd dynion Napoleon bellach yn ymladd ar ochrau gorllewinol a dwyreiniol maes y gad.

Am y ddwy awr nesaf, roedd ton ar ôl ton o filwyr Ffrengig arfog ar gefn ceffyl yn ymosod arnynt. Mewn ymateb, newidiodd milwyr Wellington eu ffurfiant yn sgwariau.

Napoleon Bonaparte

Llwyddon nhw i atal yr ymosodiad Ffrengig o 4,000 o bobl ond fe wnaeth eu ffurfiant newydd— mewn sgwariau — eu gwneud yn darged hawdd i dân gynnau trwm Napoleon. Roedd Wellington yn ymladd yn ôl cymaint â phosib ac yn aros i'r Prwsiaid eu helpu.

Arhosodd dynion Wellington yn y glaswellt hir y tu ôl i'r grib wrth i Warchodlu Ymerodrol Ffrainc anelu tuag atynt. Pan gyrhaeddon nhw'r grib, rhoddodd Wellington y gorchymyn i sefyll a thanio.

Ar yr un pryd dechreuodd y Prwsiaid gyrraedd. Fe wnaethant ymuno ac ymosod ar y Ffrancwyr.

Cafodd Wellington gyfle i ladd Napoleon ond gorchmynnodd i'w ddynion i beidio tanio. Cafodd yr Ymerawdwr ei gysgodi gan ei ddynion wrth iddyn nhw ffoi.

Roedd Brwydr Waterloo ar ben. Roedd Wellington wedi ennill.

Gorchuddiwyd maes y gad â degau o filoedd o gyrff. Roedd llawer wedi marw, eraill wedi'u clwyfo a'u gadael i farw.

Fel cosb, anfonwyd Napoleon i ynys Saint Helena, lle bu farw ym 1821.

Keys of Corunna

Yn 1808 roedd y rhyfel â Napoleon yn cyrraedd ei anterth. Hwyliodd 2il Fataliwn y Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig o Falmouth yng Nghernyw gyda 671 o swyddogion a milwyr cyffredin, 48 o wragedd ac 20 o blant i Corunna yn Sbaen. Fe gyrhaeddon nhw yno ar 13eg Hydref. Roeddent i gynorthwyo gyrru'r Ffrancwyr allan o Sbaen.

Ychydig cyn y Nadolig, darganfu'r Prydeinwyr eu bod ar fin cael eu trapio gan Napoleon, a oedd â byddin ddwywaith mor gryf. Penderfynodd y Prydeinwyr encilio dros y mynyddoedd i Corunna.

Roedd yn orymdaith anobeithiol trwy eira trwchus gyda phrinder bwyd ac esgidiau uchel. Roedd y dynion, a oedd yn dal yng nghwmni'r gwragedd a'r plant, yn droednoeth ar y cyfan. Gwaethygwyd eu dioddefiadau gan storm dreisgar yn ystod noson 8fed Ionawr.

Erbyn i'r 2il Fataliwn gyrraedd Corunna ar yr 11eg o Ionawr roedd saith deg wyth o ddynion wedi eu colli.

Yna digwyddodd brwydr Corunna ar yr 16eg o Ionawr wrth iddyn nhw geisio gadael y dref. Am 10 p.m. dechreuodd y milwyr lwytho'r llongau ac erbyn y bore canlynol dim ond y ddwy frigâd a orchuddiodd y llwytho oedd ar ôl ar y lan. Ar noson yr 17eg / 18fed yr 2il Fataliwn y Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig oedd yr olaf i adael y rhan hon o Sbaen.

Keys of Corunna

Gorchmynnwyd y gwarchodwr wrthgefn gan Capten Thomas Lloyd Fletcher,o'r Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig. Ef, gyda'i gorporal, oedd yr olaf i adael y dref. Ar eu ffordd, ac wrth iddynt basio trwy'r gatiau, trodd Capten Fletcher a'u cloi. Doedd yr allwedd ddim yn troi'n hawdd, felly defnyddiodd y ddau bidog, a rhyngddyn nhw yn medru ei droi. Cymerodd Capten Fletcher yr allweddi hefo fo.

Mae'r allweddi yn cael eu dal gyda'i gilydd gan gylch o haearn, y mae plât dur arni, gyda'r arysgrif 'Postigo de Puerta de Abajo' ('y giât isaf'). Mae un allwedd yn dal i ddangos marciau'r fidog.
Trosglwyddodd Thomas Fletcher i'r 4ydd Ceylon Rifles ym 1810. Ymddeolodd fel Is-gyrnol ym 1846 a bu'n byw ym Maesgwaelog, Owrtyn, a Gwern Haulod, Ellesmere, lle magodd bum mab a saith merch. Bu farw ym 1850.

Troedfilwyr 23ain (Royal Welch Fuzileers)

© Crumplin Collection.

Roedd Bataliwn 1af y 23ain yn ôl ar waith yn fuan ar ôl i Napoleon ddychwelyd i rym ym mis Mawrth 1815.

Adolygodd Wellington y bataliwn cyn Brwydr Waterloo:

"Gwelais y 23ain y diwrnod o'r blaen ac ni welais i erioed gatrawd yn y fath drefn. Nid ydyn nhw'n gryf o ran niferoedd, ond hwn oedd y corff milwrol mwyaf cyflawn a golygus i mi edrych arno erioed. "

Gadawodd y 23ain Gatrawd Gosport, Lloegr ar 23 Mawrth 1815 a glanio yn Ostend, Gwlad Belg ar 30 Mawrth. Symudwyd y Gatrawd mewn cwch camlas i Ghent, trwy Bruges. Fe'i hadolygwyd gan Wellington, gyda gweddill y Frigâd, yn Oudenarde, ar 20fed Ebrill. Oddi yno gorymdeithiodd i Grammont ar 24ain Ebrill. Arhosodd yno tan 16eg Mehefin.

Troedfilwyr 23ain

Roedd y bataliwn wedi profi'n gyson yn Waterloo yn eu ffurfiannau sgwâr enwog ac wedi gwrthsefyll ymosodiad gan filwyr ceffylau Ffrainc.

Yn ystod y prynhawn, fodd bynnag, cafodd eu cadlywydd, y Cyrnol Henry Walton Ellis ei daro yn y frest gan bêl fysged. Er iddo aros ar faes y gad am gyfnod roedd yn colli lot o waed ac yn teimlo'n ben ysgafn. Marchogodd i'r cefn ond fe gwympodd oddi ar ei geffyl. Daethpwyd o hyd iddo a'i gludo i adeilad fferm lle'r oedd ei glwyf wedi cael triniaeth.

Bu farw drannoeth yn 32 oed.

Battle of Waterloo on 18th June 1815: llun gan Denis Dighton

Defence of the Chateau de Hougoumont gan Denis Dighton
Delwedd trwy garedigrwydd Amgueddfa'r Fyddin Genedlaethol, Llundain

Reiffl Baker

© Royal Armouries

Troedfilwyr 23ain

Yna gorymdeithiodd i Braine-le-Leud, gan gyrraedd ar yr 17eg a phasio'r noson mewn glaw trwm. Gosododd Wellington y rhan fwyaf o'i gryfder i'r dde o'i linell. Roedd hyn yn ffodus i'r 23ain Gatrawd gan iddi ddioddef llai o anafusion na'r rhai yn y canol ac ar y chwith. Er hynny, fe gollodd bedwar swyddog ac un ar ddeg o ddynion eu bywydau, ac wyth swyddog a saith deg wyth o ddynion wedi'u clwyfo.

Yn gynnar fore 18 Mehefin 1815 cymerodd y 23ain ei safle, yn yr ail linell, i'r chwith o Ffordd Nivelles. O'i blaen roedd bataliwn o'r Gwarchodlu. Gorchmynwyd y dynion i greu llinell ac i orwedd i lawr gan eu bod yn cael eu tanio ar yn gyflym o fagnelau Ffrengig ar y ffordd. Lladdodd y tân canon Capten Thomas Farmer.

Symudodd y 23ain i'r rheng flaen i gymryd lle bataliwn y Gwarchodlu, a dynnwyd yn ôl i roi cefnogaeth yn Hougoumont. Fe ffurfiodd sgwâr ac arhosodd yn y ffurf honno trwy'r dydd, gan wynebu nifer o ymosodiadau gan filwyr ceffyl o Ffrainc. Gorchmynnodd Prif Swyddog y 23ain, Cyrnol Syr Henry Ellis na ddylai unrhyw ddyn dorri ei reng, hyd yn oed i helpu cymrawd clwyfedig. Ni fethodd y Gatrawd i ateb y sialens, er i'r tân magnelau barhau.

Ymddeolodd y sgwâr i'w safle blaenorol, yna symud ymlaen eto a gorffennodd y 23ain y diwrnod trwy symud ymlaen mewn

llinell drwy dod o hyd i ddim i'w gwrthwynebu.

Hougoumont ©National Army Museum

Troedfilwyr 23ain

Is-Gyrnol John Hill

Yn ystod y frwydr anafwyd John Hill yn ddifrifol. Wrth ymladd ar droed, yn rheng flaen y sgwâr, cafodd ei glwyfo ddim llai na phum gwaith. Derbyniodd tamaid o asgwrn (a ddaeth o filwr arall) i mewn i'w belen llygad dde a dau ddarn o shrapnel carreg yn ei foch. Derbyniodd hefyd glwyf pêl mwsged i ochr chwith ei ên ac ergyd grawnwin hanner pwys wedi'i phwnio trwy ei fron chwith a'i lafn ysgwydd, gan orffen yng nghefn ei siaced!

Yn wyrthiol, fe oroesodd a gwella'n araf a phoenus.

Bu farw ym mis Ionawr 1835, yn 59 oed.

Paentiad dyfrlliw gan Denis Dighton, 1815.

©National Army Museum

© Casgliad Crumplin

Syr Henri Walton Ellis KCB

Ganwyd Henri ym 1782. Daeth ei dad yn Is-gyrnol y 23ain Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig ym 1793 ac yn Uwch-gadfridog ym 1798. Bu hefyd yn Aelod Seneddol Caerwrangon am rai blynyddoedd.

Roedd ganddo ef a'i wraig sawl plentyn, a'r hynaf ohonynt oedd Henri a benodwyd yn lumanwr (ensign) yn y fyddin ar unwaith ar gyflog llawn.

Daeth Henri ifanc yn is-gapten yn y 41fed Troedfilwyr ym 1792 pan oedd yn 10 oed, ac yn gapten yn y 23ain Ffiwsilwyr Cymreig ar 20 Ionawr 1796 yn ddim ond pedair ar ddeg oed.

Gwasanaethodd gyda'r Gatrawd dros yr ychydig flynyddoedd nesaf gan gael ei glwyfo 8 gwaith mewn brwydrau gan gael ei ddyrchafu'n uwch gapten (major) ym 1801 a bu'n arwain y Bataliwn 1af yn Nova Scotia ym 1808 a Martinique ym 1809.

Aeth ymlaen gyda'i fataliwn i Bortiwgal ym 1810, a'i orchymyn ym Mhenrhyn a de Ffrainc, pan wahaniaethodd ei hun dro ar ôl tro, yn enwedig ym Mrwydr Albuera yng ngwarchae Badajos ym 1812 (lle cafodd ei glwyfo), ac yn yr ymladd enbyd ar y Pyrenees 28 Gorffennaf 1813.

Cwpan arian dyfarnwyd i

Is-gyrnol Henry Walton Ellis am ei wasanaeth yn ystod Rhyfeloedd Napoleon.

Syr Henri Walton Ellis KCB

Ymladdodd yn y Rhyfeloedd Penrhyn a chafodd ei glwyfo ym Mrwydr Albuera (1811), yng Ngwarchae Badajoz (1812), ac anafwyd ef yn ddifrifol eto ym Mrwydr Salamanca (1812). Am ei wasanaethau yn y Rhyfeloedd Penrhyn cafodd ei ddyrchafu'n Gyrnol (1814) a'i wneud yn Farchog Comander Urdd y Baddon (1815).

Ym mrwydr Waterloo roedd yn rheoli'r Ffiwsilwyr Cymreig. Roeddent wrth gefn yn ystod y rhan fwyaf o 18 Mehefin, ond fe'u symudwyd i'r rheng flaen yn ddiweddarach yn y dydd. Fe'u rhythwyd gan y Ffrancwyr lawer gwaith.

Cafodd Henri ei saethu gan bêl fwsged yn ei frest. Gadawodd y cae gan deimlo fod o am lewygu ar ôl colli gwaed, ond cwympodd oddi ar ei geffyl pan neidiodd dros ffôs fach a chael anafiadau pellach. Cafodd ei gario i adeilad fferm lle cafodd driniaeth ar ei glwyfau. Fodd bynnag, fe aeth yr adeilad ar dân ar y 19eg o Fehefin a chafodd ei losgi'n ddifrifol cyn cael ei achub. Bu farw drannoeth, ar 20fed Mehefin 1815.

Claddwyd ef yn Waterloo.

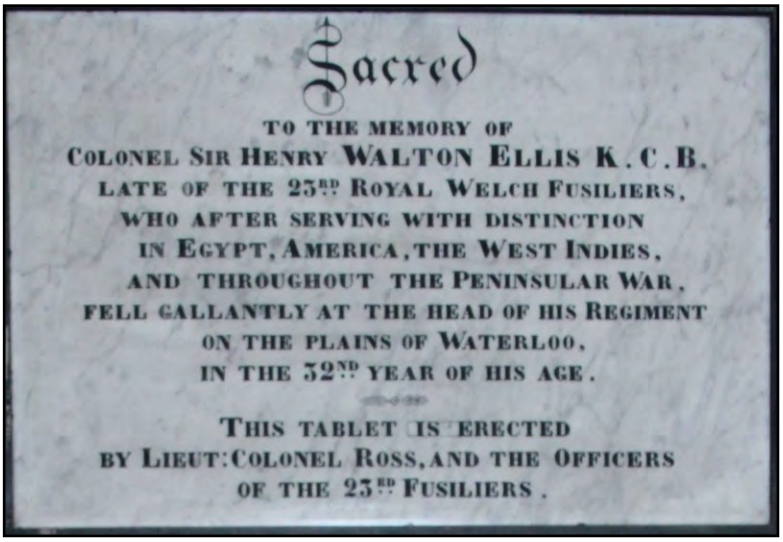

Medalau Cyrnol Syr Henry Walton Ellis at yn yr Amgueddfa Ffiwilwyr Cymreig yng Nhgaernarfon

Syr Henry Walton Ellis

Cyrnol Syr Henri Walton Ellis - Cadeirlan Caerwrangon

Gosododd swyddogion a milwyr cyffredin y Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig heneb, gan y cerflunydd o Lundain, John Bacon, er cof amdano yn Eglwys Gadeiriol Caerwrangon ar gost o £ 1,200. Mae'n darlunio Henri Walton Ellis yn cwympo o'i geffyl, gyda Buddugoliaeth yn ei goroni â thorch llawryfen (laurel).

Cydun o wallt Henri Walton Ellis sydd yn Amgueddfa'r Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig

Jenny Jones

Am ganrifoedd, mae merched wedi ymuno â dynion ar ymgyrchoedd milwrol. Hyd at y 1850au, roedd gan ferched roliau answyddogol amrywiol yn y Fyddin fel gwragedd, cogyddion, nyrsys, bydwragedd, gwniadwragedd ac i olchi dillad. Roeddent yn byw ac yn gweithio gyda catrawd a hyd yn oed yn teithio dramor gydag nhw. Chwaraeodd y marched hyn ran sylweddol wrth ofalu am les corfforol ac emosiynol milwyr.

Roedd yn rhaid i filwyr ofyn caniatâd cyn y gallent briodi. Dim ond tua un o bob ugain oedd yn cael gwneud hynny ac roedd eu gwragedd yn "wragedd swyddogol". Roedd gan y rhai a oedd eisoes wedi priodi neu wedi priodi heb ganiatâd "wragedd answyddogol". Dilynodd gwragedd a phlant eu gwŷr ar orymdeithiau hir.

Pan anfonwyd y Gatrawd dramor dim ond nifer penodol oedd yn cael mynd ac roedd yn rhaid iddyn nhw ofalu am eu gwŷr a milwyr eraill.

Roedd Jenny Jones o Tal y Llyn, Meirionnydd yn Waterloo gyda'i gŵr cyntaf, Preifat Lewis Griffiths o'r 23ain Catrawd (Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig).

Jenny Jones

Yn 1876 cyhoeddwyd hanes ei bywyd, fel y dywedodd Jenny ei hun, yn y "Cambrian News".

Ganwyd Jenny Jones yn Iwerddon tua 1797. Cyfarfu â'i gŵr, Lewis Griffiths, yn Iwerddon, lle cafodd ei leoli. Roedd yn 14 oed, yn ferch i ffermwr, ac roedd o yn 19 oed. Roedd y cwpl yn briod, yn ôl pob golwg yn erbyn dymuniadau teulu Jenny, ac ni siaradodd â nhw byth eto.

Roedd Lewis Griffiths yn dod o Dal y Llyn. Pan ddatganodd Prydain ryfel yn erbyn Ffrainc ym mis Mai 1803 galwyd Lewis i ddyletswydd ac ymunodd â'r 23ain Catrawd (Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig) ar 5ed Ebrill 1814. Mae ei gofnod yn ei ddisgrifio fel llafurwr, 19 oed, yn ddyn priod.

Ymunodd y 23ain Gatrawd â byddin Wellington yn Ewrop, gan orymdeithio yn erbyn Napoleon. Aeth Jenny gyda'i gŵr ar ymgyrch Waterloo gan weithredu fel nyrs, cogyddes neu forwyn golchi dillad. Efallai fod hi wedi cael plentyn erbyn hynny.

Yn gynnar ar fore 18 Mehefin 1815 cymerodd y 23ain ei safle. Lladdodd y tân canon Swyddog Rheoli Cwmni Lewis Griffiths ac efallai fod Lewis wedi ei glwyfo yr un pryd yn ei ysgwydd ac, yn ôl y stori, yn dod o ergyd canon. Ar ôl y frwydr bu Jenny yn chwilio am Lewis ac yn y diwedd daeth o hyd iddo mewn ysbyty ym Mrwsel.

Rhyddhawyd Lewis Griffiths o'r Gatrawd ar 6 Ebrill 1821. Ni dderbyniodd unrhyw bensiwn a mi gaeth ei Fedal Waterlood ei dwyn. Dychwelodd Lewis a Jenny i Dal y Llyn i fyw mewn tŷ o'r enw Cilydd. Roedd ganddyn nhw sawl plentyn - chwech o bosib. Roedd Lewis Griffiths yn gweithio yn y chwarel llechi yng Nghorris, y byddai'n cerdded yno dros y bryniau o'i gartref. Lladdwyd Lewis ym 1837 yn Chwarel Aberllefenni, yn 45 oed. Fe'i claddwyd mewn bedd heb ei farcio ym mynwent eglwys Dal y Llyn.

Dechreuodd Jenny weithio yn y golchdy yn un o'r gwestai yn Nhal y Llyn.

Jenny Jones

Ar ôl ychydig flynyddoedd fel gweddw, priodod Jenny â John Jones o Bowys, Tal y Llyn ar Fehefin 1af 1853. Nid oedd yn briodas hapus gan fod Jones yn ddyn diog, ac yn lle ei leddfu, cynyddodd y briodas dlodi Jenny.

Bu hi farw ar Ebrill 11eg 1884 a'i chladdu ym mynwent plwyf Tal y Llyn. Mae ei man gorffwys olaf wedi'i nodi gan carreg fedd, ymhell tu hwnt i'r hyn y gallai hi erioed fod wedi dyheu amdano. Mae ei arysgrif yn ffurfio'r dirgelwch olaf ynglŷn â Jenny Jones. Mae'n darllen:

"Fydda i byth yn cefnu arna ti nac yn dy adael di

Gosodwyd y groes hon yma gan ffrind.

Cysegredig er cof am Jenny Jones

Ganed yn yr Alban 1784

Roedd hi gyda'i gŵr o'r 23ain Ffiwsilwyr Brenhinol Cymeig yn

Brwydr Waterloo.

Yr Eryr

Cipiwyd yr Eryr Ffrengig yn Martinique ym 1809 gan y Toedfilwyr 23ain. Mae nawr yn Amgueddfa Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig, Caernarfon.

Cariwyd safonau (symbolau) eryr gan y milwyr Ffrengig. Tyngodd (addawodd) pob un i'w amddiffyn i'w farwolaeth ac roedd yn ei cholli, yn dod a cywilydd mawr i'r milwyr.

Roedd yr Eryr yr un mor bwysig i gatrodau Ffrainc ag yr oedd y baneri catrodol i gatrodau Prydain.

Mae Eryr Ymerodrol Ffrainc yn ffigwr o eryr ar bolyn a gariwyd i'r frwydr fel safon gan "Grande Armée Napoleon" yn ystod Rhyfeloedd Napoleon.

Yr Eryr

Er bod catrodau wedi'u cyflwyno â lliwiau catrodol, roedd catrodau Napoleon yn tueddu i gario'r Eryr imperialaidd ar y blaen.

Fel y llengoedd Rhufeinig ganrifoedd o'u blaenau, roedd byddinoedd Napoleon Bonaparte yn cario eryrod yn falch uwch eu pennau.

Roedd yr Eryr yn mesur 31cm o uchder a 25cm o led. Ar y gwaelod byddai rhif y gatrawd.

Gan Robert Dighton hynaf
©Royal Academy

Dosbarthu Safonau'r Eryr gan Jacques-Louis David

Mae Martinique yn ynys yn y Caribî. Roedd yn ganolog i weithgaredd Ffrengig yn India'r Gorllewin. Penderfynodd cadlywyddion llynges a milwrol Prydain ar alldaith i gipio'r ynys. Glaniodd y Bataliwn 1af, Ffiwsilwyr Brenhinol Cymreig, gyda'r Frigâd Ffiwsilwyr ar 30 Ionawr, 1809. Dychwelodd y Ffrancwyr unrhyw ymosodiad arnynt dro ar ôl tro gyda drymiau'n curo. Fe wnaethant ildio yn y pen draw ar ôl cael eu gorfodi yn ôl i Caer Bourbon a gafodd ei beledu gan fagnelau. Dyfarnwyd 'MARTINIQUE, 1809' i'r Ffiwsilwyr Cymreig fel Anrhydedd Brwydr sydd hyd heddiw ar Faner y Catrawd. Cipiwyd Eryr Napoleon Catrawd Troedfilwyr 82fed yn Martinique a'i gyflwyno i'r Gatrawd.

Ffeithiau anghyffredin

Dannedd gosod

Erbyn dechrau'r 1800au, roedd y fasnach caethweision trawsatlantig wedi gwneud siwgr ar gael ac yn fforddiadwy yn Ewrop. Mae'r poblogrwydd danteithion melys, ynghyd â hylendid deintyddol gwael, yn golygu dannedd drwg a dannedd ar goll yn gyffredin.

Yna roedd pobl eisiau dannedd ffug. Gellid cerfio dannedd ffug afonfarch (hippopotamus), morfarch (walrus), neu ifori eliffant, ond roedd y rhain yn edrych yn llai real a phydru'n gyflymach na dannedd dynol. Cyrff dynol oedd y ffynhonnell orau i gael dannedd. Ar ôl brwydr fawr, fel yr un yn Waterloo ym 1815, byddai sborionwyr yn chwilio'r maes gyda gefail, yn barod i ysbeilio cegau milwyr marw i wneud setiau o ddannedd gosod y byddai pobl yn ei brynu!

Ardalydd Môn

Stori arall o Waterloo yn ymwneud ag Iarll Uxbridgea ddaeth yn Ardalydd (Marquess) Ynys Môn. Yn Waterloo fo oedd yn gorchymyn marchoglu Prydain. Cafodd ei goes ei saethu i ffwrdd gan dân canon yn y frwydr tra'r oedd reit wrth ymyl Dug Wellington ei hun. Ar yr achlysur, dywedodd Henri yn cŵl, "Gan Dduw, Syr, rydw i wedi colli fy nghoes." Atebodd y Dug Haearn, "Gan Dduw, Syr, da chi wedi. "

Ffeithiau anghyffredin

Cafodd coes Ardalydd Ynys Môn ei arddangos ym mhentref Waterloo yng Ngwlad Belg, lle collodd ei goes, a pharhaodd yn atyniad twristaidd drwg -enwog yna am flynyddoedd ar ôl y Frwydr.

Mae Plas Newydd, Ynys Môn yn arddangos eitemau o hanes y teulu gan gynnwys y goes bren!

Ffaith neu Ffug?

Stori yw hon am ddyn o Feddgelert a oedd wedi ymladd yn Waterloo. Yn y frwydr cafodd ei saethu yn ei ben-glin a phan oedd y frwydr drosodd dim ond y meirw a'r clwyfedig oedd ar ôl. Yna gwelodd ddynes yn mynd o amgylch y meirw yn dwyn pethau. Pe bai hi'n dod o hyd i rywun yn dal yn fyw fe fyddai hi'n eu taro ar ei pennau gyda morthwyl. Roedd gan y dyn ei wn wrth ei ochr, felly estynnodd ei law yn dawel, ei godi'n dyner, a'i bwyntio ati.

"Y munud nesaf roedd hi'n cwympo pen dros sodlau," meddai, "A dyna oedd yr ergyd olaf yn Waterloo!"

Ardalydd Môn